

ԲԱԶՄԱՎԷՊ ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՌՅԿԹ-Հ

ՀԱՅՈՐ

ՀԸ

1920

ՀՈԿՏ. ՆՈՅԵՄ.

ԹԻԻ 10-11

Ս. ՂԱԶԱՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱՐ

ԱԶՈՒՈՅԻ ՄԷՋ

ՏԱՐԻՈՅՍ Օգոստոս 29-ի թուականն անջնջելի պիտի մնայ Ազգային տարեգրու-
թեանց մէջ: Այդ օրը պատմական կրար-
բայի փէշերուն տակ փռուած Ազգայ
բլրագարդ քաղաքին մէջ կատարուեցաւ
հայկական անկախութեան տօնը, որ զգա-
ցունեցրու անկեղծութեամբ, հայկական
աւանդութեանց մարդու ներշնչութեամբ
ու ծրագրին անթերի գործադրութեամբ՝
անմրցելի դրոշմ մ'ունեցաւ, և անգամ
մ'ալ ապացուցուց՝ թէ իտալիոյ պայծառ
երկնքին վրայ պլլպացող աստղերը հա-
մակ հայկական էին, թէ կարիքաւորներու
և Մացցինիներու հայրենիքն ինքնածին
համակրական ու եղբայրական սիրոյ զօ-
ղով կապուած է յաւէտ Հայ Ազգին հետ,
որուն տխուր բաղդին մանրանկարն եղաւ
Եւրոպիոյ մէջ:

Ազգային հայ գաղութը, տարիներով վեր-
ապրած այն յիշումներով զոր կ'անձնա-

ւորէր հայկական կիլիկիոյ յետին թագու-
հին կատարինէ կորնարուն, ուզեց որ անոր
աքսորաւորներին մէջ յաւերժանայ հայկական
անկախութեան հանդէսը, նուիրագործուած
այն պատմական օրով, երբ հինգ երկար
դարերու բռնապետական լուծը թօթափող
երկու հայ օրդիններ՝ Սէվրի փառազարդ
դահլիճին մէջ կողք կողքի բազմած յաղ-
թական դաշնակիցներուն՝ Թիւրքիոյ հետ
ստորագրեցին այն դաշնագիրը, որ կը
տապալէր արիւնի ու կողոպուտի վրայ
հիմնուած անեղազօր կայսրութիւն մը, որ
կ'իյնար ընդհանուրին անտարբերութեան
ու զգուանքին մէջ:

Հայ գաղութին փափաքը ղեռ ծրագրի
մէջ էր, և ահա բովանդակ քաղաքը դժբա-
ղեցաւ, ամէն սիրտ բաբախեց ելեկտրական
այնպիսի բուռն հոսանքով մը, որ կարծես
թէ Ազգային ինքնին էր՝ որ ստրկութեան
լուծէն ձերբազատուած՝ կը դառնար դէպ

ի ազատութեան արշալոյսը: Քաղաքային իշխանութիւնն առաջինն եղաւ հայ գաղտնիքին հայրենաշունչ փափաքը փայփայողը, և խորհուրդի կանչելով հայ գաղտնիքի պատուիրակներէն մին, ուսուցչապետ Պ. Լևոն Կիրեղեանը, ծրագրեց որ Ազգութի մարողը համայնքը հանդիսաւոր ցոյց կատարէ ու բողոքանուէր մասնակցի իր բոլոր ցեղին հրեւեաններուն: Երկրորդ օրն իսկ քաղաքին զլխաւոր պողոտաներուն վրայ փակցուած էր շահապէս (sindaco) ստորագրուած այս անմոռանալի ազդը.

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԱՅՈՒՈՑ ՔԱՂԱՔԻՆ

Քաղաքացիք,

Հատ տարիներ է ի վեր մեր հաւատարիմ և սիրելի հիւրն եղող Հայ Գաղութը, վաղը հանդիսաւոր կերպով պիտի տօնէ Հայ Անկախութեան ճանաչումը:

Անաւոր գերութեան դարերէն վերջ՝ անագուրոյն բռնակալի մը տակ, որ ամէն բան յափշտակեց Հայէն, որ տանջեց հազարաւոր տարիներէ ի վեր քաղաքականացեալ վեհանձն ժողովուրդը, բայց չկրցաւ խղզել Անոր վէս և անհուանելի հոգին, ազատութեան փափաքն, ապահով ապագայի յարատեւութիւնն և հաւատքը, այսօր վերջապէս դիւցազնական այսլափ առաքինութիւնն կ'ընդունի արժանաւոր վարձքը. Արեւելեան հորիզոնին վրայ շողողուն կը փայլի դարձեալ Հայ Աստղը, և ազնուական Ազգն աւելի մեծցած՝ կրած մարտիրոսութեամբը, կը բազմի դարձեալ ազատ ժողովուրդներու մէջ:

Քաղաքացիք, մեր հոգւոյ բոլոր ճոռնդեամբը մասնակցինք այսպիսի ցոյցի մը՝ որ կը ներկայացնէ մին մեծամեծ սկզբանց՝ որուն համար տեղի ունեցաւ անեղ պատերազմը, և մաղթենք քաջարի Հայ եղբայրներուն, որ այդ մեծ գործն շուտով զլուխ ելլայ և Եւքսինեան ծովէն մինչև ցեղեան ծածանի Հայ Դրօշը՝ ազատ քաղաքի վերստին ձեռք բերուած ազգութեան:

Ապրիլ 28 Օգոստոս 1920

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ
Ա. ՍԵԻԷՆԱ

Ազնուական շահապէս իւրաքանչիւր քաղաքացւոյ սիրտը զբաժ էր այս ազդին

մէջ, ուր քաղաքավարական ամէն ձև ջրնջուած, և ուր առաջին անգամ ըլլալով՝ ժողովուրդներու փոխադարձ եղբայրակցութիւնը կը հիմնուէր:

*
*

Հանդիսէն ճանի մ'օր առաջ մեծ էր խանդավառութիւնը քաղաքին ու շրջականերուն մէջ: Ի հարկէ, ժողովուրդային զանգուածը — և այդ բանը մասնաւորապէս իտալիոյ մէջ — չի գիտեր թէ աշխարհագրականօրէն ո՞ր կը գտնուի Հայաստանը. տարտամ, գրեթէ անհաւատալի գաղափար մ'ունի այն զարհուրելի կոտորածներուն վրայ, որ հիմնովին պիտի ցնցէր Եւրոպայի հանրային խիղճը, եթէ խիղճ ըստած բանը գոյութիւն ունենար Եւրոպայի մէջ: Բայց իտալիոյ այդ հայասէր ժողովուրդն որոշ բան մը գիտէր, գիտէր թէ աշխարհի անկիւն մ'ապրող Հայ ազգ մը կայ, որ շատ խելացի, ճարպիկ, գիտնական և բազմալեզուալեզու է, օժտուած վաճառական նական ու ճարտարարուեստական մեծ տաղանդով, և աւելին՝ հարուստ ու գեղեցիկ է, և ուստի անոր զաւակներն իր աչքերուն դարձած գերիշխան էակներ՝ որոնք նովին իսկ զործով արժանի են սիրոյ և յարգանքի, երկու բաներ՝ զոր իտալիոյ անկեղծ ժողովուրդը դարերով փայփայած է իր սրտին խորը, իրր նուիրական աւանդներ:

Օգոստոս 29-ի օրն Ազգւոյ արթնցաւ նորանշան տեսիլքի մը մէջ: Քաղաքը ծայրէ ի ծայր դրօշազարդուած էր հայ և իտալ եռագոյններով. ամենայնտին աղքատն ալ, որ չէր կրցած հայկական դրօշ մը պատրաստել՝ իր պատուհանին առջև ցուցադրած էր հայկական դրօշին գոյներ կազմող առարկաներ, որպէս զի չի զրկուի այդ մեծ օրուան շուքէն՝ որ իր կենսին լաւագոյն օրը պիտի ըլլար: Անհուն բազմութիւն մը, հաւաքուած շրջակայ աւաններէն, դիզուած էր քաղաքին մէջ: Այս տարի քան երբէք կատարինէ կորնարոյի գեղազուարճ ուստան՝ երկես

խուռն բազմութիւն մը փարթամ և ընտիր դասակարգէն՝ քաշած բերած էր իր չքնադ լանջերուն մէջ, կարծես նախազգացումով մը՝ որ իտալիոյ ամէն հեռաւոր անկիւնը ներկայացուիչ մ'ունենայ Հայ Ազգին այդ պատմական օրուան մէջ, զարթուցանելով դարաւոր յիշատակներու օրերը, ուր Միջին Դարու հայ վաճառականները

իր վճռական յաղթութեան գինադադարը, հայկական օրուան վերապահած էր իր ինքնարուղի ցնծութեան թափը:

*
*

Առաւօտեան ժամը 8-ին Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարանի ամարանոցի բլրա-

Ազոլոյ

73

խոր հետքեր դրոշմեցին իտալիոյ ամէն մէկ վաճառաշահ ուստանին մէջ:

Ուրախութիւն և յուզմունք իրարու համբոյր տուած էին, ինչպէս կրարբայէն ծնող արեգակն Ազոլոյի գեղածիծաղ դաշտերուն ու կանաչազարդ բլուրներուն: Յերաւի, այդ ժողովուրդը կարծես դարերով կը սպասէր օրուան մը՝ ուր ան կարենար իր կուրծքին տակ կուտակուած ուրախութիւնն ու յուզմունքը դուրս պոթկալ: Ան՝ որ գրեթէ անտարբեր գտնուեր էր իր բանակներուն տարած յաղթութեանց, որ բռնազրօսիկ կերպով մը տօնախմբած էր

կին վրայ բարձրացող Ս. Նշան եկեղեցեակին մէջ, կառուցուած հայկական ճարտարապետութեամբ, տեղի ունեցաւ ձայնաւոր պատարագ մը, զոր մատուց վարժարանին տեսուչ Վեր. Հ. Վարդան Վ. Հացունի: Վարժարանին սաները գեղգեղելով հայկական մաքուր աղօթքները բլրան և դաշտին տարածութեան մէջ՝ հիացում կ'ազդէին հանդիսականներուն, խորհրդածել տալով անոնց թէ՛ Հայ Ազգին անընկճելի կամքը, անոր մաքուր հաւատքին վսեմութիւնը, ցաւերուն մէջ յոյսը միշտ վեր բռնող շնչոյ կը կարդացուին նոյն իսկ

իր սրտարուղիս ազօթքներուն մէջ՝ Յես
եկեղեցական արարողութեանց՝ Մ. Ռա-
փայէլի համագգնստաւոր սաները, զլուիս
ունենալով վարժարանին շեփորախումբը,

կեցուածքը. իսկ երբ վարժարանին շեփո-
րախումբն որոտացուց հայկական քայլերգը
« Բամ — փորոտան »ը՝ խելայիդ ծափահա-
լութիւններով ողջունեցին անմահ Ալիշանի
հայրենաշունչ կտորը:

Տեսարանն իսկապէս գրաւիչ
էր՝ երբ առաջին անգամ ըլ-
լալով պաշտօնական շէնքի
մը վրայ, այն է՝ քաղաքա-
պետարանին պատշգամին վը-
րայ ծալ ի ծալ կը ծածանէր
հայկական մեծ եռագոյնը՝
կողքին ունենալով խալա-
կանը:

ժամը տասն է, և հահ
քաղաքացիներն ու զիւղա-
գնացները գունդագունդ կը դի-
մեն քաղաքապետարանին մեծ
սրահը, զարդարուած երկու
քոյր ցեղերու դրօշներով և
ծաղկազարդ թաղարներով:
Մինչ վարժարանին շեփորա-
խումբը կը հնչեցնէր թագաւո-
րական քայլերգը, չորս շնոր-
հալից իտալուհիներ, ազ-
նուզարժ կոմսուհիք, Օրի-
որդք Կղաւղիա և Լալա Լո-
րեղանք, Օր. Պաուլա Օրէֆ-
ֆիչէ և դրամատան տեսչին
դուստրը Օր. Մարիամ—Լուի-
զա Բիադինէ, հայկական
զգացումներով գեր ի վերոյ,
հանդիսականներու կուրծքե-
րէն կը կախէին հայկական
եռագոյն կրծանշանը (coccar-
de), սրտի տրոփիւնով պա-
տրաստուած Տիկին Մարիամիկ
Կիւրեղեանէ, կազմակերպու-
թեան շունչ և ոգին, Ար-
փիարեանէ, Աշխէն և Անգինէ

Երեսփոխան Լուի. Կորացցիմ

գինուորական քայլերով ուղղուեցան դէպ ի
քաղաքապետարանը: Երկսեռ խումբ բազ-
մութիւն՝ կանգնած գլխաւոր անցքերուն
վրայ՝ սքանչացմամբ կը դիտէր հայ վար-
ժարանի աշակերտներուն անթիբի կարգա-
պահութիւնը, մարտական ու վայելուչ

Խեբեան Օրիորդներէ, որոնց համար եր-
բէք արեւգափն այնչափ գեղեցիկ ծագած
չէր՝ որչափ այդ օրը, ուր պիտի փայլէր
հայկական շագաթութեան աստղը:

Ո՛չ միայն սրահն՝ այլ նաև անոր յա-
րակից պաշտօնատուններն ալ խռնուած էին

անհամար բազմութեամբ մը, Սրտերը յուզմունքէ ընկճուած էին, խորին լուսթիւն մը յաջորդած էր խանդոտ կեանքին, և առաւ կրօնական երկիւղածութեան բնոյթ մը՝ երբ Լուդովիկոս կորացցին՝ իտալական ժողովրդական կուսակցութեան երեսփոխանը, խորապէս յուզուած մեծ տեսարանին առջև՝ գոռ ու վճիտ շնչերովը խօսեցաւ հետեանալ տպաւորիչ ճառը.

Տիկնայք, Տեսարք.

Կան ժողովուրդներ՝ որոնք կարծես թշնամի ճակատագրէ մը հետեւեք մղուած են իրենց հայրենիքը կազմող անանդութեամբ, պատմութեամբ, յիշատակներով նուիրագործուած վայրերէ:

Համակամութիւն մը ցաւալի՝ կրելու ճշմարիտ ուրախութիւն մը, կ'արգելու պարտելոյն գիմա, դրել յաղթականին. տկարը՝ ոչ իր յանցանք կամ ցեղի ստորնութեամբ, այլ շատ անգամ հպատակելով անխուսելի համարուած բախտի մը, կ'ընդունի տանջանքը կամ աքսորը:

Ու այն ատեն կը տեսնենք այդ ժողովուրդները՝ թափառական շրջելով մեր չորս կողմի իրենց կորսնցուցած հայրենեաց տխուր յիշատակովն, տժգոհ իրենք իրենցմէ և ամէն բանէ որ իրենց կը մօտենայ, կրելով սրտերնուն մէջ սարսափի ցաւագին զգացում մը՝ որ կը ցռանայ յոգնած աչքերնուն մէջ և շարժման շարունակ պէտքին մէջ՝ որ չի տար դադար և հանգիստ:

Ինչ որ կը հանդիպի ոգիներու դասակարգի մէջ, նոյնը կը հանդիպի նուաճեալ ժողովուրդներու մէջ: Կորսուած հոգիներ՝ որոնք կ'երթան պատմելու բոլոր աշխարհի իրենց թափառական կենաց տխուր ողբերգութիւնը. հայրենական օճախին յիշատակաւ չուրախացող սրտեր՝ սնեալ յուսալքութեամբ, ամրակուռ ձախորդութեամբ. վայրենի սրտեր՝ որոնք տխրութիւն կ'ազգեն, վասն զի են առանց լոյսի և առանց յուսոյ:

Իսկ մենք իտալացիքս լաւ կը ճանչնանք հոգեբանական այս վիճակը. ապրեցանք զայն մեր պապերու կոններովը, երբ իտալիա մեռելոց երկիր մը համարուած էր ու օտարին մտրակը կը տանջէր ապստամբ մարմիններն ու թշնամի կամքը կը ճմլէր միտքը գրաքննութեան մամուլին տակ, անողոքելի լրտեսներու արթուն սպառնալեաց տակ:

Ճանչցանք զայն երէկ, երբ Վենեդոյ քսնակոխ եղաւ և մեր երկիրներն եղան ստացուածք թըշնամոյն, ու տարի մը ամբողջ սարսափի կենաց մ'անցուցինք՝ մտածելով ծառայութեան տակ ինչ կած մեր եղբայրները, ծառայութիւն՝ չար քան զգերութիւն, դժուակ քան զմահը:

Ու անոր համար, ով Հայաստանի գաւակունք, կը հասկնանք մենք ձեր անկախութեան ազազակը և կը զգանք թէ մեր եղբայրներն էք՝ ազատութեան բուռն փափագովն՝ որ կը պոռթկայ ձեր սրտերէն:

Երկիրը՝ ձեր հայրենիքը, որուն կը նայի կովկաս, որուն վրայ կը տիրէ Արարատ, որ կը ցռանայ Ուրմիոյ և Վանայ լիճերու ու Կասպից ծովու հոյակերներու մէջ և որ վերջապէս ունի իրեն սահման փոքր Ասիան, միանալադ Կիլիկիան, դարերով կը սպասէ այդ ազատութեան՝ որուն յաղթանակն չեն կարող կասեցնել ո՞չ մէկ կոտորած, ոչ մէկ շարք:

Դարերով խղճեցիք հեծե՞ծանք՝ բարձրացնելով գթութիւն հայցող ձեր աղաղակն առ ժողովուրդս. ստկայն ժողովուրդները չուզեցին լսել ձեր ազազակը:

Վասն զի բարբարոս դիւանագիտութիւնը չէր մեռած Ֆրանսական յեղափոխութեան արիւնովը, վասն զի ազատութեան յաղթանակն տւելի գործեցին իշխանաց իրաւախոհութիւնները, վա՛ն ճառականութեան ետութիւնը, ազգաց նախանքը:

Վասն զի ժողովրդեան ամէն մէկ ճիգը՝ քաշալերուած քիչերու դիցազնութեամբ, կը զըսպուէր անմիջապէս և կը նուաճուէր կառավարութեանց կողմանէ, որոնց միակ շանքն էր պահել Եւրոպոյ և բոլոր աշխարհի հաւասարակշռութիւնը:

Անհաստատ հաւասարակշռութիւն՝ պահուած ամենատնտես ետութեամբ, որ արգելք կ'ըլլար տեսնելու ժողովուրդներու արցունքներն, որոնք կը հեծէին օտար խարազանին տակ:

Սակայն դանդաղօրէն կը հասունանար նոր գիտակցութիւն մը՝ որուն գոյութիւնը չէին կասկածել կառավարութիւնները:

Սակայն խաբեբայ դիւանագիտութեան դասաւանդաւորներն երթալով տկարացան և իտալիա գտաւ նախ իր ազատութիւնը, և ապա Յուսաստան:

Հայաստան Պերլինի դաշնադրութեամբ յոյս ունեցաւ թէ պիտի ծագին լաւագոյն օրեր. սակայն 93 և 96 թուականները Սասունի և Փեմալի շարժումով, Թալիպ էֆէնտիէ առաջնորդուած քիւրդ վոհմակներու խժոժութիւններով արիւնոտ ակօս մը բացին:

Արտաքին ատենադրութեանց մէջ նշանակուեցան հետզհետէ բողոքներ. անօգուտ բողոքներ, վասն զի միայն ազատութիւնը պիտի տար խաղաղութիւն Հայաստանին:

Այսօր ազատութիւնը կը փայլի հորիզոնին վրայ:

Անագորոյն պատերազմը՝ որ վերիվայր ըրաւ աշխարհը, հասկցուց թէ որոնք են հիմերն՝ որոնց վրայ պէտք է բարձրանայ ժողովուրդներու ազատութիւնը, իւրաքանչիւրին ազատութեան փոխադարձ պահպանութեամբ:

Իսկ աշխարհ տառապարոզ նոր տախտակները չեն գծուած Ամերիկայէն եկող Միլիթանթ, և ոչ պատրաստուած Բարիբոլ ժողովրդ խաբէութիւններով և նուստ նահապետներով, այլ մանաւանդ պատրաստուած են, կազմուած են աշխարհի արդարեւներով և ցաւերով. արցունքներ և ցաւեր՝ որոնք տուին ժողովուրդներու եղբայրական զգացում՝ որ զիրենք պիտի կենդանացնէ և առանց որոյ միայն անասնական ուժը կայ և քայքայիչ ատելութիւնը:

Պատերազմէն ելան լեհաստանի, Ուգրանիայի, Սլաւներու նոր վարչութիւններն՝ դեռ կազմուելիք վարչութիւններ, որոնք կը կոտին դեռ ձեռք բերելու համար գոյութեան իրաւունքը՝ որուն դէմ կը մագառի դեռ ևս զօրաւորը՝ որ չուզեր կոտորենի աւարը:

Սլակայն դուն յաղթեցիր, լեհաստան, երկիր հաւատոյ, ահեղ պարիսպ ընդդէմ տարածման չարին, որ ծնած է Զարեհու արքունեաց աղտուտութիւններէն. դուն ալ պիտի յաղթես, Հայաստան, պիտի յաղթես քու զրիթէ լատին քրոջը յաղթանակներովը:

Թուի թէ զինադադարը կնքուած է:

Խաղաղութիւնը պիտի յաջորդէ:

Դիւանագիտութեան ատենադրութիւններու մէջէն պիտի ջնշուին այն կէտերը, որոնք կը նուազեցնէին քու կատարեալ և ապահով անկախութիւնը:

Ճակատագրական է որ այսպէս ըլլայ, որ մարդկանց գործն սրբազրուի հախախնամութեան գործովն՝ որ կը վարէ աշխարհս դէպի լուազոյն օրեր:

Եւ նայի իտալիա պէտք է ճանչնայ Աստուծոյ եկած զաշխարհ, որպէս զի դուք ամենքնիդ կարենաք դառնալ ձեր հայրենիքը, ո՞վ Հայեր, զորոնք տեսանք մեր մէջը. ապրեցաք մեզի հետ խոնարհ և իմաստուն, ձեր լճակի կղզեակին մէջ՝ բոյն անդորութեան և խստակրօնութեան, կղզեակն՝ ուր հոգիները կը պատրաստուին կոռուելու և սրտերը՝ բարութեան:

Միափերու երկարատե հեղեղ մը՝ թնդացուց սրահը, և բեմախօսը վար իջաւ՝ տուգորուած այն գաղափարով ու զգացումով թէ՛ իր խօսքերը ցանուած էին պարարտ ու արգասանող հողի մը վրայ, սահմանուած առատ հունձքի մը՝ ժողովրդեան մը մէջ՝ որ այդ բոպէին կը պաշտէր ինչ որ հայ էր:

Յուզմունքի այդ հանդիսաւոր պահուն, քաղաքին շահապը՝ Ասպետն Աքելլէս Սէրենա կողմնակի զանլիւ մը մտաւ, ուր Մ. Ռաֆ. Վարժարանի փոքրագոյն սանը բռնած էր ձեռքը հայունհինքէ կերտուած հայկական եռագոյնը, ու զայն առաջնորդեց հանդիսարանը: Ամենուն աչքն ուղղուեցաւ դէպ ի հայկական եռագոյնը, ամենուն սիրտը թունդ ելաւ յարգանս այն յորձան՝ որ կը խորհրդանշէր ազնուական ու մարտնչու ժողովրդեան բարոյական ուժին յաղթանակը բիրտ ուժին վրայ: Այս լարուած ուշադրութեան միջոց՝ խեղճ Տունէն օրիորդիկ մը, Զմրուժտ անուն, զեղեցիկ ծաղկեփունջ մը նուիրեց յարգելի երեսփոխանին, որ ժպտալից դէմքով և բուռն ծափերու մէջ և զողողուն ձեռքերով ընդունեցաւ զայն իբր անկեղծ բարկկամութեան նշանակ:

Այս խօսք առաւ Սէրենա շահապը, որուն ծուծ քամակն ուղղուեցաւ, աչքերն անբացատրելի տպաւորութեան մը տակ արձակեցին այն փայլերէն մին՝ զոր մարդս քանի մ'անգամ միայն է՝ ունենայ ամբողջ կեանքին մէջ: Ահա շահապին ճառը:

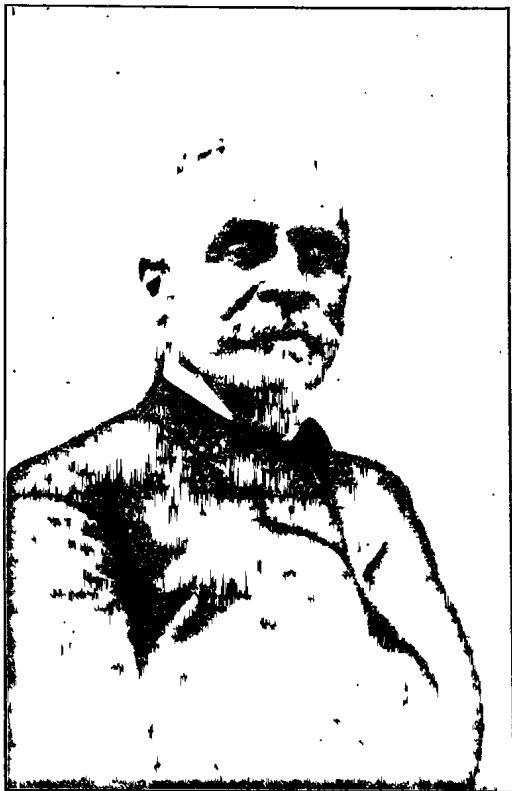
Պատուաշարժան Տեարք

Ուսուցչապետ Լևոն Կիրեղեան որ տարիներէ ի վեր մեր քաղաքացին է և որ միշտ իր ազնիւ սրտին մէջ միացուցած է իր հեռաւոր հայրենիքին վառ սէրը մեր Ազոյոյի համար զգացած խանդավառ յարման հետ, հիմա ձեր առջէ պիտի պարզէ ուսումնասիրի և պատմաբանի իմաստուն խօսքով հայ ժողովրդեան շողալու փառքովը, և պիտի պատմէ ձեզի թէ՛ ինչպիսի ձախորդութիւններով և ինչպիսի ցաւերով և շնորհիւ ինչպիսի հաւատոյ աննուանելի հաստատութեան

հասած է նա այսօր վայելելու իր ազատագրու-
թեան արշալոյսը:

Հայերը, որոնք կամ բռնաբար տարագրեալ
հեռաւոր Ասիայէն կամ չուզելով ապրիլ նախա-
տալի լուծի մը տակ, և փափաքողներ ազատ

զուած կը հիանանք առաքինութեանց վրայ ժո-
ղովրդեան մը՝ որ աշխարհիս ամենէն հիններէն է,
մեծ ճարտարարուեստներու, գիտութիւններու և
արուեստներու մէջ և մանաւանդ սքանչելի օրի-
նակ դիմադրութեան ամենէն աւելի նրբապէս

Ասպետմ Սրբիլէս Սէրեմա

և անկախ վարչութեան մը, մեր գեղածիծաղ
բլուրներու մէջ գտած են միշտ իրենց սրտերը
սփոփող անդորրութիւնը և կը կազմեն մեր մէջը
հաճելի գաղութ մը, այսօր կը տօնեն իրենց վե-
րածնունդը, և մենք եղբայրական հռանդեամբ
կը մասնակցինք իրենց ուրախութեան և յու-

անգութ հակառակութեանց ընդդէմ ազգային
ողակոյն:

Արդէն անցեալ դարերու պատմութենէն գի-
տենք թէ՛ սրշափ սերտ յարաբերութիւններ կային
մեր Ադրիականի թագուհւոյն և հայ ժողովրդեան
մէջ, որ ճարտար և աշխատող կը տիրէր Արեւելքի

շահաստաններուն և կատարինէ կորնարոն բարեպաշտ Ազդուցուց Տիրուհին, իբրև ամուսին և ժառանգ Լուսինեանց կապեց ճակոխն հայ թագը։ Վեկեղեկի մէջ օսմանեան կատարի հալածանաց եռուգեղին ժամանակ՝ Մխիթար և ուրիշ մեծ շայեք գտան սփոփանք և ապաստան, և անոնց միջոցաւ սկսաւ սիրոյ այն հազորդակցութիւնը՝ որ ըրաւ Վեկեղեց երկիրը, երկրորդ հայրենիք մը շատ Հայերու համար։

Մեզի համար մեծ պարտք մ'է ու օրինաւոր՝ մասնակցել այս օրուան յիշատակելի հանդիսին, որուն մէջ կը ցոլանայ մեր հոգւոյն ինքնաբերական անկողով զգացմունքը, և մենք կը փառաբանենք Հայ Ազգին մեծութիւնը, անոր փառաց և յառաջդիմութեան ապահով ապագան, ամբողջական կատարումն Հայերու փափաքներուն անկախ և իր սեփական աշխարհներուն վրայ գերիշխան հայրենիքի մը, յարգող ուրիշներու իրաւանց բայց միանգամայն հաստատուն պահանջելու՝ որ ճանչցուին ամբողջապէս իր ազգային պահանջները։

Խոսիլա և Հայաստան՝ արդէն քոյր տառապանքներու մէջ, ազատած և բարեկիրթ՝ աւելի ևս պիտի եզրայրանան առեւտրի շահերու և յառաջդիմութեանց մէջ, որոնք անտարակոյս վերապահուած են զօրաւոր, քաղաքականացեալ և ազատ ժողովուրդներու։

Կեցցէ՛ Հայաստան։

Շահապին խօսքերը, ընդունուած որոտընդոտ ծափերու մէջ, մեծ տպաւորութիւն գործեցին ամբոխին վրայ, որ անգամ մ'ալ կը փոխադրուէր դարաւոր յուշերուն մէջ, զօրաւոր կապեր ցեղերու վերակենդանացման։

Դանշիմը գերեզմանական խոր լուծեան մը դատարարութեանցա՛մ երբ Հայ զառութիւն առաջին ճառարխօսը Պ. Լեւոն Կիւրեղեան իր գոռ, յատակ և իտալացւոյ մը նախանձ շարժելու չափ գեղեցիկ իտալերէնով արտասանեց մէկն այն բանախօսութիւնն, ընէ, որ միակ յուշարձանը պիտի մնայ, երբ ժամանակին բերամար՝ հանդիսին հմայքը կորսնցնէ իր փայլը (1)։

Ատենարանը ինքզինքը երջանիկ կը համարէր որ Հայութեան Անկախութեան տօնը իրեն առթիւ կ'ընծայէ Ազդուցներուն իւր խօսքը ուղղել, որոնց հետ անբաժան մնաց

պատերազմին տազնապի և հրճուանքի օրերուն և տեսաւ իրենց զաւակներուն քաջ ընդդիմադրութիւնը որով փրկուեցաւ Խոսիլան։ Թէ՛ վերջնական յաղթանակը ինչպիսի մեծ զոհարերում պարտադրեց ազգերուն, և հետևաբար Հայութեան՝ որ իր դժբախտ վերջին պարագային կրցաւ զանազանել իր ճշմարիտ բարեկամները, Հայ և Վենետ ժողովուրդներուն դարձուր բարեկամութեան ամենապայծառ փաստը կը նկատէ իր աչքին պարզուած այն խանդավառ ցոյցը, որով քաղաքացին և ժողովուրդը կու գան Հայուն հետ խնդակցել և ողջունել հայկական անկախութեան ծածանող դրօշը։

Կը բացատրէ թէ ինչո՞ւ օտարները զմեզ արմէն կ'անուանեն, մինչ մենք Հայկը ունենալով իբր նախահայր, զմեզ հայ և հայրենիքենիս Հայաստան կը կոչենք։

Դիտարանական դարերէն ցուցական պատմութեան մէջ մտնալով կը նշմարէ որ այժմեանը Հայութեան հինգերորդ վերածնունդն է։ Իւրաքանչիւրը նոր դարագլուխ և նոր հարստութիւն ներկայացնող ազգային պատմութեան մէջ։

Երեսնին պատմական հնախօսութեան և Խոսիլոյ հին աշխարհագրական բառագիտութեամբ կը փաստէ թէ Հայը բնակավայրին բնիկն է և ո՛չ օտարամուտ տիրապետող տարր մը։ Այս առթիւ կը նկարագրէ Հայաստանի կարևոր գետերուն ընթացքը և փունիկ դարուն վաճառականական ճանապարհները, որով մեր նախնիք կը հաղորդակցէին փոքր Ասիայէն զաղթողներուն հետ։ Թէ՛ ինչպէս, Վենետը, Պալատինը և Ալքանը, փոքր Ասիոյ մէջ դրացի ըլլալով, փափաքած էին նոյնը մնալ օտարութեան զաղթավայրերու մէջ։

Հակիրճ տեսութիւն մը վերոյիշեալ հինգ վերածնունդներուն, Կիլիկիոյ Տունով վեր-

(1), Պ. Լեւոն Կիւրեղեանի ճառախօսութիւնը պատմական վաւերագիր մ'ըլլալով՝ առանձին գրքոյի մը մէջ պիտի տպուի, և ասոր համար կը բաւականանայ անոր զետեղումը կէտերը միայն ներկայացնել « Բազմավեպի » ընթերցողներուն։

ջացած, որուն թագը կիսընդհատ ֆան անց-
նելով կատարինէ կորնարոյին հետ Ազգային
եկաւ մարեցաւ: Ասկից, ուրեմն, դարեւոր
թմրիրէն արթնցած, նոյն թագը նոյն

դաշնադրութեան իմաստն ու կարեւորու-
թիւնը, իրեն համար զուտ և լոկ լոնտրայի
Դաշինքին գործադրումն է և ոչ Հայկական
ընդհանուր հարցին լուծումը: Հայութեան

Ուսուցչապետ Աւոմ Կիրեղեան

փառաւորութեամբ պիտի վերադառնայ Ա-
րևելք, ամբողջական Հայաստանի յաղթա-
նակը պսակելու:

Վերջարանին մէջ ատենախօսք կը բա-
ցատրէ թուրքիոյ հետ կնքուած Սէվրի

տրուած ծովեզրի երիզը չի կրնար ո՛ր և
է պարագային հրապուրել և քաջալերել
Ազգին հեռաւոր բարգաւաճ գաղութներու
դարձը:

Վերակենդանացումի գարունը Սև ծովին

նեղ բերնէն չէ որ պիտի մտնայ Հայաստանի լեռնակարկառին մէջ, այլ Կիլիկիոյ արեակէջ ափունքէն, ուսկից կենդանարար զարնանազուարճ տաք ջունչը, խորշակին հետ ձորերէն և լեռներէն տարածուելով, ջերմացնելով այժման մեռելաստանը, պիտի հասնի Հայութեան որդրանը:

Հայաստանի հովանաւորութիւնն և նաւատագիրը կը յանձնէ այն գերագոյն

զավառուած կը մեկնէր հանդիսասրահէն, անկեղծօրէն շնորհաւորելով հայ բեմախօսը, որ առիթ տուած էր լսել այնչափ գեղեցիկ ու հետաքրքրական բաներ երկրի մը վրայ՝ զոր ինք անգիտակցօրէն կը սիրէր՝ լոկ անոր համար, որ հայրենիք կը նկատուէր իր աչքերուն առջեւ կէս աստուածացած խումբ մը զաղթական Հայերուն:

Մ. Ռ. Վարժարանի շնփորախումբը

Ուժին՝ որ առաջին անգամ ըլլալով, ջրհեղեղէն վերապրող նահապետին աչքերը ստիպեց վեր բարձրացնել, Արարչագործութեան պատճառն երկնից կապոյտին մէջ փնտռելու:

Աւելի քան մէկ ժամ տևող այն բանախօսութիւնը, լսուած ամենամեծ հետաքրքրութեամբ, շատ անգամ ընդհատուած երկարատև ու բուռն ծափահարութեամբ, հաւանութեան և սքանչացման արտայայտութիւններով, փառապսակն եղաւ հայկական օրուան: Մինչ հայկական շնփորախումբը կը նուազէր թագաւորական ու հայկական քայլերգները, ժողովուրդը խան-

**

Ազոլոն ուզած էր որ համակրութեան մեծագոյն ցոյցը Մ. Ռափայէլեան վարժարանի ամբարնոցին մէջ կատարուի, և այն՝ նախագահութեամբ Միսիթարեանց ընդհանրական Արքայ և Արքեպիսկոպոս Իգնատիոս Վ. Կիւրեղեանի: Ժամը 5 ¹/₂ -ին, յետ միջօրէի, քաղաքին հրապարակին մէջ խոնուած էր ծովածաւալ բազմութիւն մը, որ զլուխ ունենալով քաղաքային իշխանութեան բոլոր ներկայացուցիչներն ու եկեղեցական իշխանութեան պետը՝ Գերապայծառ Անճէլօ Բրու-

նիւլի, հանդիսական թափօրով մ'ուղ-
ղուեցաւ դէպ ի հայկական ամարանոցը:
Բովանդակ քաղաքն էր որ ոտք կը դնէր
ի փոքրն Հայաստան: Մուտքին՝ Ազոլոյի
քաղաքական նուազախումբը կը գոռացնէր
հայկական քայլերգը, « Բամ փորոտան »ը,
որուն ի պատասխան հայ վարժարանին
շեփորախումբը կը հնչեցնէր թագաւորա-
կան քայլերգը: Բառեր կը պակսին բա-

շեն են՝ երբ Մխիթարեանց աւերակ և պատ-
կառելի Արքան զգեստաւորուած կը բար-
ձրանայ աւագ բեմը: Ամենուն աչքն իրեն
ուղղուած է, յուզումն ընդհանուր է, վասն
զի անոնց մէջ կան բազմաթիւ ծերեր՝
զորս Ան մանուկ տեսած էր գեղազուարճ
բլուրներու ստորոտներն ի վեր, և որոնք
հիմա իրմէ աւելի ծերացած կը թուին:
Ամենուն մտքէն զաղափար մը միայն

Գերպ. Իգմատիոս Վ. Կիւրեղեան Արքեպ. և Ըմդի. Արքայ շրջապատուած
Մխիթ. Հայրերէ, սամներէ ու ծանօթներէ

ցատրելու համար համակրական ցոյցի այն
անկեղծ արտայայտութիւնը, զոր ժողո-
վուրդ մը կ'արտայայտէ հանդէպ ժողո-
վուրդի մը՝ ոքոնք դարաւոր սերունդներով
զիրար անկեղծաբար սիրած են, և որոնց
երակներուն մէջ սպորդած չէ բնաւ նեն-
գաւոր դիւանագիտութեան թոյնը:

Հայկական վայելուչ տաճարը կը շողայ
լոյսերու մէջ, բազմութիւնը բառին բուն
նշանակութեամբ ողողած է սրբավայրը, և
դեռ մեծ մասը բռնած է բլուրին ու սա-
րահարթին բովանդակ տարածութիւնը:
Հանդիսականները վիհ տեսարանի մ'առ-

կ'անցնի թէ՛ Նախախնամութիւնը զՄեծ
Ծերունին վերապահած է Մեծ Օրուան,
տեսնել իր Ազգին փրկութիւնն ու օրհնել
զայն: Այս յուզիչ տպաւորութիւնը կրօ-
նական երկիւղածութեան փոխուեցաւ՝ երբ
Մ. Թափ. վարժարանի սաները ջութակ-
ներու ընկերակցութեամբ և եռաձայնով
երգեցին « Զքեզ Աստուած գովարանեմք »ը,
ունկնդրուած հոգիներուն բոլոր ուժով,
զգացումներու բոլոր եռանդեամբ: Սրտերը
հիացումէ ընկճուած էին, վասն զի մարտի-
րոս Ազգին զաւակները ձեռք տուած էին
երկնքին ու երկրին՝ որ դարեւոր վկայ

կանգնած էին անլուր տանջանքներու մէջ ապրողի՝ որ ահա կ'ազատագրուէր լոկ իր արիւնի ուժով ու իր հետապնդած զաղափարին ազնուութեամբ: Երբ 87 տարիներու քեռան տակ կ'ըսած վեհ Մերունին բազկատարած « պահպանիչ »ը կ'արտասանէր Անոր առջև, որուն սիրոյն համար բիւրաւոր արեանակիցներ զոհուած էին, կը թուէր ամենուն թէ՛ Ան իբր Հայոց Սիմէոն Մե-

Հայ գաղութն ուզելով որ բոլոր օրը հայութեան նուիրուի, վայելուչ ընթերիք մը սարքեց ի պատիւ Ազոլոյի և աչքի զարնող գիւղագրօսներուն, որոնց թիւը կը հասնէր 50-ի: Ընթերիքը պատրաստուած էր « Albergo del Sole »-ին մէջ, որուն

Արբանայրը կը մեկնի ամառամոցէն ինքնաշարժով

րունին ուղղաձիգ իր պարթեական հասակին վրայ և արտասուածքոր աչքերով կը տեսնէր վերջնականապէս Հայկայ Տան փրկութիւնը:

Կրօնական արարողութեան աւարտումէն յետոյ՝ հանդիսականներն առաջնորդուեցան ամառանոցին դահլիճը, ուր Միխիթարեան վարդապետները զանոնք պատուասիրեցին ըմպելիներով ու քաղցունիներով: Ժամեւրով Հայոց Բլուրն աննման ոգևորութեան կեդրոն մը դարձաւ: հայկական հողը մագնիսացուցած էր ամբողջը, որ չէր ուզեր անկից հեռանալ, և մոլթը միայն բաժնեց զայն բլուրէն ու շրջավայրերէն:

արտօնատէրը ճաշասրահը զարդարած էր Ազատութեան սիւնով՝ պննուած հայ և իտալ եռագոյններով: Կարծես միակ ընտանիքի մ'անդամներն էին՝ հաւաքուած այս մտերմական սեղանին շուրջը՝ ցանի մը զուարթ ժամեր անցընելու և սիրտ առ սիրտ խօսելու: Հմայքը նիւթականէն աւելի բարոյական էր, և կոշնատէրներուն աշխոյժը կ'աւելնար երբ հայ և իտալ նուագախումբերը փոխն ի փոխ կը հնչեցընէին զանազան ընտիր կտորներ: Այս ընդհանուր խանդավառութեան մէջ քաղաքին շահապը, ասպետ Սէրենա խօսեցաւ հետեւեալ ընտանեկան բաժականաւոր.

Տեւրք

Այս մտերմական համախուժքին մէջ որուն նշանակութիւնը մեծ է, վասն զի կը ցուցնէ հայ և իտալացի սրտերու կատարեալ միութիւնը,

տուած և իմ հօրս առաջնորդութեամբ ղեկավարուած վարժարանին մէջ, այն ատենէ ի վեր է որ՝ իմ զերգաստանս և հայ Հասարակութիւնը բարեկամութեան ամենասերտ յարաբերութիւններ ունեցան մէկմէկու հետ և պահեցին անդըր՝

Ազուլոյի Քարտուղար Տոմատիմի

Թող ներուի ինծի անձնական ինչ ինչ յիշատակներ վերականգնացնել, որոնք՝ հասակի ոչ նախանձնելի առանձնաշնորհութեամբ կ'արթննան մոգիս մէջ։ Այսօր կը յիշեմ Հայոց մեր մէջ գալու օրերը, որ զրեթէ 1860-ին տեղի ունեցան, երբ Անոնք կը բնակէին արդէն հաստա-

դուելի, մանաւանդ անցուցին տարիներու ընթացքին մէջ։ Կը յիշեցնեմ հոս անոնց ամենուն՝ որոնք բաղդն ունեցան զանոնք ճանշնալու, Հ. Աբրահամ ճարեանը՝ վարժարանի Տեսուչը՝ որ իմ դրոշմիս կնքահայրն եղաւ, Հ. Ստեփանը, Հ. Եւգինէոսը, Հ. Հմայեակ Պապիկեանը՝ որուն

թոռնկեր՝ համալսարանի ուսանող, հոս ճանչնալու բաղձն ունեցայ։ Ամէնքն ալ հայրենասէրներու ու նշանաւոր դաստիարակներու ազնուական դէմքեր, պատիւ և պարծանք իրենց Ազգին։

Այդ շրջանէն ի վեր Ազոյի քաղաքն առիթ ունեցաւ զնահատելու բարութեան և մտերմութեան յատկութիւններն՝ որոնք հայ վարժարանին մուտքն Ազոյի մէջ մեզի այնչափ ախորժելի կ'ընեն, և են մեր ընտրութեան քաղաքացիները։

Ուրեմն թոյլ տուէք որ իբրև քաղաքացի և իբրև բարեկամ բաժակ պարպեմ Հայ Ազգին բարգաւաճման, Գերապայծառ Արքեպիսկոպոսին, կը ցաւիմ որ հոս ներկայ չէ, վարժարանի յարգոյապատիւ Հարց։ Կ'ըմպեմ՝ այս զօրաւոր, իմաստուն, այնատեսէր և յարստեղ ժողովրդացեան ապահով ապագային համար, որ այսօր կը ոտնէ իր ազատութիւնը, և որ արժանի է բարձրագոյն ճակատագիրներու։ Կեցցէ՛ Հայաստանը, կեցցէ՛ Գեր. Արքեպիսկոպոս Կիրեղեանը, կեցցէ՛ Հայ Ազգը. կեցցէ՛ արժանապատիւ ուսուցչապետ Պ. Լևոն Կիրեղեան՝ շունչ և ոգի հանդիսին։

Շահապէն ճառը, ինչպէս կը տեսնուի, հայ սրտի դրոշմ կը կրէր, և ասոր համար արժանապատիւ ամենարարժք զնահատման։ Գրեթէ առանց անդրադարձնալու ժամբը կը սահէին, երբ ոտքի կանգնեցաւ Ազոլոյի ժողովրդապետ Գերապայծառ Անճէլոյ իշուհիլի, և խօսեցաւ հետեւեալ բաժակաճառը, որ դատապարտութիւնն էր եւրոպական անպարկեշտ դիւանագիտութեան, և փառաբանումը Հայ Ազգին բարոյական առաքելութեանց։ Ահա թարգմանութիւնը.

Տեարք

Զեմ կրնար դիմադրել օրուան հանճարեղ ճառախօսին ազնուական խնդրանքին և. արդէն ըստեմ այնչափ և գեղեցիկ խօսքերուն վրայ պիտի աւելցնեմ համեստ խօսք մը, բայց ջերմ ու համոզուած հաւանութեան արտայայտութիւնը։ Հայաստանի անկախութիւնը կը պահանջէր դարբերուն յաղթութիւն մը՝ որ կրցաւ դիմադրել դարաւոր դատաւարութեան մը։

Ուսուցչապետ Կիրեղեան իրեն փայլուն ճառախօսութեան մէջ՝ ուր ցուցուց թէ է ինքն այնատեսէր պատմաբան և խոր իմաստասէր,

քիչ մը նմանեցաւ ճարտարարուեստ մեղուին՝ որ գիտէ զանազան ծաղիկներէն առնուլ միայն քաղցրը, և ան այնչափ երկար պատմութեան մէջներէն իմաստութեամբ ընտրեց ամենագեղեցիկ կէտերը խտալոյ և Հայաստանի մէջ գտնուած յարաբերութեանց, ինչպէս նաեւ Հայոց և մեր Ազոյի մէջ եղած ազնիւ և բարի բաները։

Բայց որչափ ուրիշ էջեր չկան գրուած արդեօք մեր պատմութեան մեծ գրքին մէջ։ Արդ, ես կը համարձակիմ ըսելու թէ՛ այսօրուան հանդէսը զիս անհունօրէն կ'ուրախացնէ դարձեալ, վասն զի կը նշանակէ թէ վերջապէս ջնջուեցաւ այնչափ անհասկանալի անարդարութիւններէն մին՝ որոնք ամբողջ Եւրոպոյի անպատուութիւն էին։

Կարծեմ թէ հրք տասնեակ տարիներէ վերջ՝ կարագցուի թէ ինչպիսի կոտորածներու ենթարկուեցաւ հայ ժողովուրդը, պիտի կարծուի թէ՛ վիպականութիւն մը կը կարգացուի. բայց երբ անդրադարձուի որ պարբերաբար հրոյ և սրոյ մատնուած ամբողջ գաւառներու անկարագրելի այդ ամէն կոտորածներուն՝ Եւրոպան անզործ և անտարբեր հանդիստեմ կ'ըլլար, չեմ գիտեր ինչ գաղափար պիտի կազմեն ապագայ սերունդները մեր քաղաքականութեան վրայ։ Վասն զի անլուրն այն է՝ ոչ գործն գոր գործեց տահիկն իբրև բարբարոս, ինչպէս որ էր, այլ թէ ազգերն որոնք բարբարոս չէին և կրնային արգիլել թուրուցին որ ընէ։

Հայաստանի մէջ իսլամական հարստահարութիւնը բոլորովին մասնական բնոյթ մ'ունի։ Ուրիշ ազգերն ալ ճանչցան բարբարոսներու արշաւանքները, և մեր խաղաղ և ինչէն անոնցմէ շատերը. բայց անոք էին անցողական փոթորիկ մը, և միւս բարբարոսներն ուլ կամ կանուխ վերջապէս կը ձուլուէին ու կը նոյնանային յաղթուող ժողովուրդներուն հետ, ընդունելով անոնց բարքը, քաղաքականութիւնը, կրօնը և լեզուն։ Մահմետականն ոչ. ան ծիաց ինչ որ էր, ապուլ, տգէտ, վայրագ, ըմբոստ ամէն քաղաքականութեան, ամէն յառաջդիմութեան, ամէն ազնուական զգացման։ Սուրը իսլամական պատմութեան ամէն էջերն այնպէս զրեց հայ արիւնուր, որ գրեթէ հրաշք մ'է՝ որ ժողովուրդ մը այսչափ երկար ժամանակ կրցաւ դիմանալ, առանց կորսնցնելու ոչ իր մշակոյթը, ոչ իր լեզուն, ոչ իր կրօնքն և ոչ իսկ վերջնական յաղթութեան վրայ ունեցած հաւատքը։

Եւ կարծեմ թէ կը վախճար՝ որ իր կրօնը դեռ կենդանի՝ իր ձեռքերէն պիտի փախչի, Տաճկաստան իր ճշգրիտ հայ արիւն չլիս փեց վերջին պատերազմին ժամանակ ալ, որն որ արդարեւ պիտի

ըլլար պատերազմն ազատութեան Հայաստանի համար ալ: Քիչ մ'առաջ՝ դուրս ելնալով հայ ամարանոցին յատկանշանական տաճարիկէն՝ ուր գեղեցկաձայն պատանիներու խումբ մը կ'երգէր յափշտակուած, աչքերնին հեռուն յառած, գոհա-

Հարկ չէ կրկնել հոս տեսուչին տուած պատասխանը: Լսեցի՞ք: Ամէ՛նքը: Դէպքեր են՝ որ արիւնը կը սառնցնեն. ամէ՛նքը: Ո՞ր ժողովուրդ ստիպուեցաւ գնել իր անկախութիւնն այսպիսի գնով մը: Բաղդատութիւններ չէ կարելի յառաջ բե-

Գերապ. Ամենայն Բրումիլի

բանական Երգը, ես հարցուցի Տեսուչ հօրը. «Այս պատանիներէն քանիներն ենք իմ մայրը սպաննուած է»: Դահլճի լուսութեան մէջ հայ պատանի մը բարձրաձայն ընդմիջեց. ամէ՛նքը. ամէ՛նքը. ամենախոր տպաւորութիւն մը յառաջ բերելով:

րել, սակայն թերեւ մինակ լինաստանը կրնայ Հայաստանի հետ բաղդատուիլ:

Անոր համար պէտք ենք ուրախանալ վերաստացեալ հայ՝անկախութեան վրայ, ձեզի համար, ով հայ բարեկամներ, որ կրնաք վերջապէս ողջունել նոր դարու մ'արշալոյսը, մեր ազգերուն

համար թող դադրի այսպէսով իրերու պայման մը՝ որ անպատուութիւն մ'էր բոլոր քաղաքակիրթ ժողովուրդներուն:

Եւ այս դէպքը թող ըլլայ կարապետ եւ սկիզբն ուրիշներու որոնց կը սպասենք. թող ըլլայ կատարեալ, ոչ չափուած կամ լաւ եւ ուշտ, այնպէս որ ժողովուրդեան մը ազատութիւնն ու անկախութիւնը չնկատուին իրեն պարզեւ մը ուրիշ ժողովուրդներու կառավարութեանց, այլ ամէն արժանաւոր ժողովուրդ թող ունենայ իր ազատութիւնը, իրեն սահմանները, իրեն կենսքը. եւ վերջապէս բոլոր ազատ ժողովուրդներէ թող կազմուի ընտանիք մը, եւ թող թագաւորէ խաղաղութիւնը՝ առաջնորդելով մարդկութեան դէպ ի լաւագոյն օրեր:

Գերապայծառ Բրունիոլին՝ Բաղտասարի արքունեանց հրեշտակն էր, որ կը չափէր ու կը դատապարտէր քրիստոնեայ Եւրոպիոյ սառնասրտութիւնը, ուստի իր խօսքերը խորին մեղամաղձութեան մը մատնեցին կոշտականները, Զլուսեանքին հետ խառն գայրոյթը վայրկեան մ'ընդհատեց հաշարահին եռուզեռը: Ամէն ինչ իր մը տերմական բնոյթին՝ դարձաւ, երբ վեր. Հ. Վարդան Վ. Հացունի, խոր լռութեան մը մէջ հայ գաղութին կողմանէ խօսեցաւ հետեւեալ իմաստալից բաժականաւոր.

Տեախ

Կէս դարէն աւելի է՝ որ դուք կը տեսնէիք մեր պարբերական ժամանուածք մեր մէջ եւ կ'ըսէիք. Հայերը գիւղագնացութեան եկած են, Բայց այս բացատրութիւնը ճիշտ մեկնութիւնը չէր՝ Ազոլոյի մէջ մեր բնակութեան նպատակին եւ արդեանց: Գաղութական յոգնութիւններէն հանգչելու պէտքը եւ այս բաւարարչոյր օղը չէին գտնոց այս չքնաղ բլրոց վրայ քաշողները: Ոչ, մենք կու գայինք հոս՝ շարունակելու դաստիարակութեան մեր գործը: Մէկ վարժարանէն միւսը կ'անցնէինք. փոքրիկ գրքերէն՝ որ կը խօսէին մտքին, ուրիշի մը՝ վեհ եւ ահագին, որ կը բարբառէր մեր սրտին՝ գերագոյն ճարտարակաւին քանդակեցած մասին: Բայց այս՝ բոլորը չէ՝ Մենք մնացած էինք առանց հայրենեաց, Հայաստանը երկար դարերէ ի վեր կը հեծէր վիրագին ճիրաւնաց ներքեւ, եւ հեռի, հեռի էր մեզմէ: Մենք՝

իւր աքսորական գաւազներս՝ չէինք ճանաչեր գինեք, տեսած չէինք գինեք: Լսած էինք միայն՝ թէ գեղեցիկ էր, եւ իւր գեղեցկութիւնը կը կաղապարէինք Ազոլոյի շնորհաց վրայ: Զեր դաւաբարարդ լեռները կը յիշեցնէին մեզ մեր հայրենեացները. ձեր ծիծաղկոտ հովիտները՝ մեր աշխարհիները. ձեր բեղնաւոր դաշտերը, առաւտայորդ գետերէ ոռոգուած, գանոց՝ ուր եղեմն էր տնկուած: Եւ մեր վեհեղեցիք բանաստեղծները Հայաստանի բնութիւնը նուագելու ժամանակ՝ կ'երգէին Ազոլոյի հրապոյրները: Խոժոռ որմերը ձեր «մրցանի, ցցուած մեր դիմաց, կը պատմէին մեզ գայն կերտող վեհեղեցիք փափուկ ճակատի մասին, որ բոլորուած Հայաստանի շողշողուն պսակով, կը յենուր՝ տիրամած անոնց վրայ, երազելով գայն որ այլ եւ չկար: Եւ այդ որմերուն վրայ քանդակուած կը տեսնէիք յաւերժական յիշատակը մեր՝ անցած փառքերուն, եւ մեր սրտերը կը բարբախէին անոր որ մերն եղած էր ու պէտք էր մերը դառնալ: Այո, տեաք, Ազոլոյ՝ Վեհեղեցի հետ եղաւ գործի մը հայ հայրենասիրութեան: Ասիկց մեկնեցան մեր վրիժառու արծիւներն՝ առ ի մահ վիրատուրելու համար Բոսպորի վրայ որչացած բորենին՝ որ կը տնանէր հայ դիակներով: Եւ այն դիւրաշարժ սրունքները, որ կ'արշաւէին Սասնոյ եւ Զէյթունի սեպ լեռներուն վրայ, առաջին անգամ պարզելով լիբոստ դրօշն օտար բռնակալութեան դէմ, եւ զինեցին հայ քաջազանց ձեռքերն ու սրտերը «կարմիր մարդուն» խաւարակու գունդերուն դէմ, այն սրունքները, տեաք, մարդուած ու քաջապնդուած էին ձեր ազատ Ս. Մարտինի եւ ձեր փառապանծ Գրապայի վրայ:

Զեր քաղաքը մեր սրտերուն ամենէն մերձաւորներէն մին եղած է, եւ մեր շրթները եռանդեամբ արտասանեցին ամենուրեք անոր անունը: Այս օրերուս դուք նկատեցիք հոս հաւաքուած բաւական թիւ մը հայերու՝ ամէն վիճակէ, ամէն հասակէ, ամէն տեղէ, ներկայ եւ նախկին աշակերտներ մեր վարժարանին, եւ շատ օտարա՝ կաններ եւ: Լաւ, անոնք հրապարտեցան դէպ ի ձեր քաղաքը՝ ոչ թէ մեր այս յանկարծա՝ հնար հանդիսէն, այլ մեր ձեռքով տարածուած կամ լաւ եւ հայացած իւր համբաւէն: Այս հայկական հին բնակավայրի համակրանքն ու սէրն էր որ մեզ եւ ներշնչեց խմբել մեզ սիրելի այս բարձրութեանց վրայ մեր ամենէն սիրական տունը: Եւ մենապէս հանճի է մեզ տեսնել մեր զգացմանց հետ համաձայնութիւնը եւ մեր ցնծութեան մասնակցութիւնը՝ սիրալիք փութկոտու-

թեամբ մը՝ այս ասպնջական և ազնիւ Ազդույի, այս իտալահայ քաղաքին: Ի սրտէ կը յայտնենք ձեզ, տեաք, մեր շնորհակալութիւնը շնորհագին, և կը գոչենք. կեցցէ՛ Ազդույ:

Մափերու սաստկութիւնը նշանաբան մ'եղաւ հայ և իտալական նուագախումբ. ներուն՝ որոնք փոխն ի փոխ կը նուագէին հայ և իտալական կտորներ, զորս խոնուած ամբոխը մոկեցնարար կը ծափահարէր: Ապա խօսք առաւ Պ. Պետրոս Պապիկեան, ատենապետ Մ. Ռափայէլեան համալսարանական ուսանողաց, որուն եռանդուն ճառը զոհու նակութեամբ ունկնդրուեցաւ, վասն զի հայ երիտասարդութեան սիրտը դրած էր անոր մէջ: Ապա խօսք առաւ Պ. Մանուկ Խան պէկեան, ուսանող բժշկութիւն:

Ձերմ շնորհակալութիւններ յայտնեց Ազդույի բնակչութեան որ եղբայրաբար մասնակցեցաւ Հայոց բերկրանքին և յուզումին:

Երախտագիտութեան և սիրոյ ուղերձ մը յօրինեց հայ զինուորին որ անասման զոհողութիւններով կոտնեց ազգային Ազատութիւն և Անկախութիւնը:

Արգահատանքի դամբանականով մը փառաւորեց Թուրք Ջարիքին վերջացումը:

Ի վերջոյ ողջունելով Միացեալ Հայաստանի իտէալը, յիշատակեց Կիլիկիան՝ իբրեւ անբաժանելի հողամաս և ուխտեց ընելով «Եթէ խորդախ քաղաքականութիւն մը և կամ օտար ձեռներ ուզեն զայն յափշտակել մեզմէ մեր սրտէն, մեր Թոքերը պիտի չընչեն մինչև որ զայն չունենանք ու մինչև որ չզգանք անոր փրկութիւնը»: Ողջունեց այդ փրկութեան համար կազմուած նոր խաչակրութիւնը և հայրենիքի երջանիկ ապագան:

Խանդավառ ուսանողը շնորհաւորութիւններ ընդունելէ յետոյ, ոտք ելաւ Քարտուղար Փրանկիսկոս Տոնատինի, ազնուական դէմք ու նշանաւոր հայասէր: Յետ պատկերացնելու իտալական ժողովրդեան ներկայ տրուող վիճակը, յետ շեշտելու ընկերվարական ու քաղաքացիական դասերուն տիրող սուր պայքարը, հիացում

յայտնեց հայ ժողովրդեան մաքուր հայրենասիրութեան և ազգային զօրաւոր միութեան վրայ, և մաղթեց որ Տոնդէի հայրենիքը կաղապարուի հայ ազգին օրինակին վրայ, որպէս զի դադրի բաժան բաժան ըլլալէ, և բոլորէ երկնակութեան և բարօրութեան շրջան մը:

Քաժականաւ մը բաժակաճառ մը կը մըղէր, ամէն ոք խօսք մը կ'ուզէր ըսել՝ ապացուցանելու համար ինչ անկեղծ համակրանքը զոր իւրաքանչիւր ոք կը սնուցանէր նահատակ ժողովրդին: Ի վերջոյ կարգացուեցան երկու հետազոտներ, զոր պաշտօնական մարմինն ուղղած էր նշանաւոր հայասէր Լուցաթիթին և Փարիզի հայ պատուիրակութեան: Վերջին խանդավառութիւնը վերապահուած էր Պ. Հայկ Տիլիսի գեանի, ներկայացուցիչ Միլանի Հայոց հիւպատոս Կարպիս Տիլիսիգեանի, որ սիրայօժար ընդունելով Ազդույի հայ զաղու թին հրաւերը, ուզած էր պաշտօնական հանգամանքով մը Միլանի հայ զաղութին երախտագիտութիւնը յայտնել Ազդույ քաղաքին: Երբ Պ. Տիլիսիգեան հրաժեշտի ողջոյնն առնելով մեկնեցաւ ճաշասրահէն, միահամուռ կեցցէներով որոտաց սրահը: Աղմուկի վերջին զանգիւնները մարելու վրայ էին, երբ մայր Տոնարին զանգակը կը հնչեցնէր կէս գիշերը: Հայոց օրը վերջացած էր:

*
*

Ազդույի մէջ հաստատուած հայ-իտալական եղբայրութիւնը չէր կարող առանց արձագանգի անցնիլ: Երկրորդ օրն իսկ բոլոր քաղաքը Հայոց վրայ կը խօսէր. ամէն լեզու կը պատմէր օրուան անջնջելի յիշատակը, զոր թարմ պահելու համար հրատարակուեցաւ հետեւեալ ազգը.

Հայկական Անկախութեան Հանդիսին
Յանձնախումբին Նախագահութիւնը

Յանուն Հայ Ազգին և Ազդույի հայ զաղութին հայ վերականգման բարեբախտ յիշատակութիւնը

կազմակերպող Յաննանխումբը կ'ուղղէ իր ջերմանքը շնորհակալութիւնն Ազոլոյի ազնիւ ժողովրդեան, Հասարակութեան և տեղական Մարմիններու և Հաստատութեանց Ներկայացուցիչներու, քաղաքային Րնկերութեանց, ազնիւ բարեկամներու և այն ամենուն՝ որոնք հաճեցան գործակցիլ գործով և խօսքով ընելու Հանդէսը ճշմարիտ ցոյց մը խտալ—Հայ եղբայրութեան:

Թող այս գուարթ օրն դրոշմուած Յայ ամէն սրտերու մէջ. անոր արձագանգը պիտի հասնի անշուշտ ազատուած և ազատունիք հեռուոր Հայ երկիրներու մէջ, և պիտի տանի հոն անըսւ պատելի համարաշխութեան սփոփանքն ժողովրդեան մը՝ որ ինչպէս եղաւ միշտ բարեկամ ձախորդութեանց մէջ, նոյնպէս ուզեց կանգնիլ մօտ ուրախութեան վայրկեաններուն:

Այսօր և միշտ խտալիա և Հայաստան ձեռք ձեռքի տուած պիտի աշխատին ընկերական բարեկեցութեան և իրենց փառաւոր ապագային համար, այսօր և միշտ սերտ միաբանութեամբ ոգիներու յառաջ պիտի խաղան, իրաւանց և Ազգաց ազատութեան ճամբուն մէջ, որուն համար այնչափ կրեցին:

Կազմելով մէկ ընտանիք պիտի բարգաւաճին և ծաղկին, պիտի ըլլան իրաւնէ գրաւական հաւասարակշռութեան և ընկերական արդարութեան աշխարհի մէջ, պիտի ցուցնեն շողողուն իրենց զարաւոր քաղաքականութեան յատկութիւնները:

Կեցեցին Փոյր Ազգերը:

ՅԱՆՈՒՆ ՆԱԽԱՎԱՅԻՌԹԵԱՆ

ՈՒՍՈՒՑԸ. ԼԵՒՈՆ ԿԻՒՐԵՂԵԱՆ

Ազոլոյ 30 Օգոստ. 1920.

Հայութիւնը կրնայ ապահով ըլլալ՝ թէ իտալիա այն երկիրն է, ուր Միտիթար Սերաստացուն զաւակներուն ձեռքով ըստեղծուած է սիրոյ և համակրութեան այն լայն հոսանքը հեռաւոր երկու ազգերուն մէջ, և զոր երբէք չի կրնար պաղեցնել Կապիտուլեոնի վրայ թառած ո՛ր և է կառավարութիւն:

Հ. Ս. ՏԵՐ-ՄԱՎԵՍԵԱՆ

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն

ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԵՍԸ

Ի ԹՈՐԻԻ

Կը ծագէր 26 Սեպտեմբերի արշալոյսը, զեղանի և բարեկոյս՝ ինչպէս նորածին Հայաստանը արեան ծովուն մէջէն:

Ահա՛ն ցնծութեամբ կը տրոփէին մեր սրտերը, երբ արփույն առաջին շողերուն հետ կը դիմէինք Այրարատեան Երազու. նեանը որ խայտանքով մը ծածանելով ամարանդիս երկնամբարձ աշտարակէ՝ կ'աւետէր ամենուս՝ Ազատութեան և Յաղթանակի հանդէսը:

Մարտագոռ Սարինան ալ իր ձիթենազարդ բլուրներով կարծես նոր փայլ և զեղեցկութիւն մը զգեցեր էր այն օր. ան՝ խաղաղութեան խորհրդանշով մեզ կը մօտեանար ժամերես, բաղդն ունենալով ականառտես ըլլալու պանդուխտ Հայերու հոգեթունդ հանդիսին:

Նախապէս լուրը տարածուած էր ամէն կողմ հայկական տօնախմբութեան մասին. որով ըլլող կողերէն, ճամբաներու երկայնքին խոնքերամ արց և կանայց և մանկունք իրենց տօնական զունազեղ զգեստներով պնտուած կը դիմէին դէպ ի թորբի, դէպ ի մայր եկեղեցին՝ որ ուրախութեան աւետիսով, զանգակաց հանդիսական դողանքիւնով՝ զանոնց սրբազան պաշտաման կը հրաւիրէր:

Մայր Եկեղեցւոյ մէջ.

Ժամը 10՝, ինչ կրկին հնչեցին զանգակները. նոյն ժամուն կը սկսէր ձայնաւոր պատարագը ի նշան գոհութեան առ Բարձրեալն, շնորհակալութիւն մը ազատութեան ցանկալի պարգեւին համար:

Եկեղեցին խոնած էր հոծ բազմութեամբ